

פרשת וישב וחנוכה: "ויבא יוסף את דבתם רעה"

"יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן".

יוסף בן שבע עשרה שנה - ואת אמר והוא נער?

אלא שהיה עושה מעשה נערות, נתלה בעקיבו מתקן בשעריו.

היה רועה: ויבא יוסף את דבתם רעה" (בראשית רבה, וישב, פד).

המדרש מצייר לנו את דמותו של יוסף כעין פרחח. הוא עסוק בשאלות שעוסקים בהם בני הטפשעשרה. בטיפוח מראהו ובמעמדו החברתי, על כן הוא מתנשא על אחיו בהביאו את דבתם לפני אביו. הוא גם מתרועע עם בני השפחות ובכך מורד במוסכמת ההיררכיה הפנימית ובביסוס בני הגבירות כבני המעמד המועדף. התנהגותו זו אולי אינה תואמת את גילו. אבל הולמת את מקומו במשפחה ומצבו האישי: הפינוק שהוא זוכה לו מאביו הן כבן האישה האהובה והן כיתום צעיר. כך על פי המדרש.

ניתן להסביר את התנהגותו של יוסף בדרך אחרת. הפרשה שלנו פותחת בהתנחלותו של יעקב בארץ כנען. יעקב מגיע לאחר תלאות מרובות אל המנוחה ואל הנחלה, אל התחנה האחרונה בדרכו שהחלה לפני למעלה מעשרים שנה. מצבו התייזב: צלו של עשיו סר מעליו, משפחתו הענפה והמרשימה מתאקלמת בארץ אבותיו ואפילו את אביו כבר פגש. אך בה בעת, מתחילות גם הצרות להתרגש עליו: "ביקש יעקב לישב בשלווה - קפץ עליו רוגזו של יוסף". הגמרא בסנהדרין מציעה שהמילה "וישב" היא רמז 'אפי מוקדם' לכך שאנו עומדים בפני פרשיה מצערת. "אין וישב אלא לשון צער" (סנהדרין קו, א). כך הוא בפתחתא: "וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב" (במדבר כה), וכך הוא בפרשיה: "וישב ישראל בארץ גושן... ויקרבו ימי ישראל למות" (בראשית מז), וכך הוא בתיאור שבספר מלכים: "וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו".

העקרון שעומד ביסוד המדרש הזה הוא שכל ישיבה כרוכה בצער. הדינאמיות והפעלתנות מסייעים מאד בידי האדם למלא את החלל הפנוי, למצות את יכולותיו, להגשים חלומות, להיות בר שיח ולחוש את דופק החיים. התיישבות היא אמנם משאת נפש של הרבה אנשים. רבים ממתינים לרגע שבו יוכלו להרים רגלים לנוח ולהנות מפירות מעשיהם, לרוות קצת נחת מהמשפחה המורחבת ולעשות כל מה שנחשב למיותר ולמותרות בימים עמוסים במיוחד.

אבל התורה מספרת לנו שישבה בסופו של דבר גורמת בעיקר צער. חיים חסרי אתגרים עלולים לגרום לקפיאה ולהתאבנות. סיפור הצער שבישיבת יעקב נפתח בתיאור של יוסף המביא את דבתם של אחיו רעה אל אביהם. זוהי ההתפתחות הראשונה הנזכרת מפורשות בפרשה. וכאן ישנה הצבעה על נקודה מעניינת. משפחה קהילה ועם הנמצאים במצבי לחץ מלוכדים סביב מטרה ואידיאולוגיה. מצוקה, בדרך כלל, מפתחת מאד את יכולת החשיבה. היא מעוררת לדיון ולליבון מתמיד של העקרונות המנחים. היא מסייעת בחידוד מתחים על רקע השקפתי ומושכת את האדם להיות טרוד בשאלות של עיצוב מדיניות והשקפת עולם.

במצבים של שקט ורגיעה, השאלות העקרוניות נעלמות, כל אחד שוקע בהישגיות, במלחמת ההישרדות הפרטית שלו ובמימוש עצמי. הנסיבות גורמות לכך שהקשרים החברתיים אינם נרקמים עוד סביב שותפות לדרך. החלופה לליבון רעיוני משותף היא הרכילות והלשון הרעה.

יצירת קוד חברתי משותף לעגני ומתנשא הוא סוג של שותפות דרך מן הסוג הנמוך. במקום להתנגד לעמדותיו של האחר מדגישים את הטעויות האישיות שלו. נותנים בולטות יתר לאיזו מתכונותיו המעוותת את אישיותו ומאפשרת את רמיסתה. המקבילה של הדיונים הפילוסופיים והאקדמיים העמוקים בעולם חסר מעוף היא הוצאת דיבה. די בתיאור ה"ישיבה" כדי להבין שאנו עומדים בפני תשלום מחיר גבוה שיביא עמו בשורת צער.

מדרש אחר מבקר את הקשבתו של יעקב לדיבה שמביא יוסף, ותולה בה את עונשו שלו: הניתוק מבנו אהובו למשך עשרים ושנים שנה. את סיפור הגלות כולה תולה המדרש בזוטות, לכאורה. בהצגה ובהקשבה לשאלות

מיותרות. אברהם שאל שאלה אחת מיותרת: "במה אדע כי אירשנה" ובשל אותה תמיהה ירדו בניו למצרים. המדרש מציב אתגר – לשתוק. לא כל דבר שעל לב האדם צריך להאמר.

"תני אליהו אומר ישמור אדם דברים בלבו שלא יבא לידי חטא ואפילו חטא הקל שבתורה, מפני שהקל הרי הוא כחמור, שבשביל דבר קל שדבר אברהם שאמר במה אדע (ט"ו ח') ובשכר אותה תמיהה ירדו בניו למצרים. ובשכר ששמע [יעקב] מיוסף בנו דבתם רעה נענש עליו כל אותם כ"ב שנים" (בראשית רבתי פרשת וישב עמוד 186).

אם נבחן את הרצף הסיבתי שהמדרש הזה מציע מן הפרספקטיבה שהצענו לרכילות ודיבה, יש לומר שהרכילות כדבק חברתי מעידה לא רק על התאבנות רוחנית אלא גם על חוסר בשלות ועל תחושת החמצה ומרמור. ראיית פגמי האחר נובעת בדרך כלל מחוסר בטחון. הדיבורים הללו הם ביטוי לכך שהאדם זקוק לחיזוק וסיוע, לשיוף וחיזור. אדם שיש לו חיים שלמים ומלאים אינו זקוק להיבנות על חורבנו של אחר, לכן, דיבוריו של יוסף מעידים על קשייו שלו. קשיים אלו מובילים בסופו של דבר לניתוק שלו מאביו. החיים בצל האב אינם מועילים להתפתחותו של יוסף. הוא חייב להתפתח ולמצות את הפוטנציאל שלו. היציאה לגלות והתעצמותו של יוסף מאפשרים בסופו של דבר את החבירה המשותפת של האחים, והחזרה לשיח גורל להשכחת החיכוכים והפוליטיקות הפנימיות. יוצא שהדיבה אינה רק סימפטום לרקבון. היא גם מנגנון הקאה מתוכנן. היא ביטוי בלתי מודע לקושי פנימי המעורר את הסביבה לאנטגוניזם שבסופו של דבר מייצר אקלים המחייב התעוררות.

"וזה את דבתם רעה היה הוא מביא אותן הדברים אל אביהם

היינו שהיה מקשר אותם לשורשן

והבן כי כן ראיתי ושמעתי מן א"ז זללה"ה,

ומי יתן לבוא למדריגה זאת באמת" (דגל מחנה אפרים, בראשית וישב).

ואם נמשיך את דברי הדגל מחנה אפרים, הבאת הדיבה לא קישרה רק את האחים לשרשם, אלא את יוסף עצמו. חנוכה הבא עלינו לטובה הוא זמן של חזרה לשורש, כמהלך של גילוי האור הפנימי. שלעיתים רק על רקע של חשיכה הוא מזדקף וצומח.